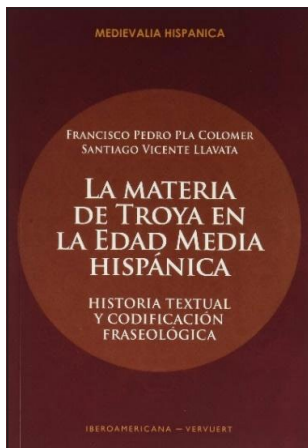

PLA COLOMER, Francisco Pedro e VICENTE LLAVATA, Santiago (2020). *La materia de Troya en la Edad Media hispánica. Historia textual y codificación fraseológica*. Madrid: Iberoamericana. ISBN 978-84-9192-151-6, 278 pp.

O interese da obra que aquí presentamos vén, en gran medida, por algo que sinalan os propios autores: «El análisis estilístico y contrastivo de la fraseología representada en los textos peninsulares de materia troyana constituye un ámbito de estudio inédito e inexplorado en el campo de la Filología hispánica» (p. 15). Por outra parte, tamén está no feito de tratar precisamente a materia de Troya, «uno de los universos textuales de mayor longevidad e influencia en la configuración simbólica de la civilización occidental» (p. 243). Alén disto, cómpre mencionar a relevancia que supón que Pla Colomer e Vicente Llavata conxuguen a literatura coa lingua, algo que fai deste libro un texto particular: a pesar da separación habitual que se fai destas áreas, estes investigadores reúnen aquí ambos os eidos a través

dunha análise da fraseoloxía nos textos da península Ibérica da materia de Troia, é dicir, unen a codificación fraseolóxica xunto á historia textual.

A través dunha metodoloxía inspirada na tradición filolóxica desenvolvida desde comezos do século XX no contexto filolóxico de ámbito hispánico, e ao tempo que pretenden superar esa división estéril neses dous grandes ámbitos do saber (lingua e literatura), os autores desta obra propóñense un dobre obxectivo: establecer, a través do estudo contrastivo da fraseoloxía, un mapa preliminar das liñas de filiación textual tanto nun sentido vertical como tamén horizontal entre as testemuñas de materia troiana da península Ibérica e explicar diacronicamente como se foron institucionalizando algunhas das combinacións locucionais desta tradición (p. 16).

No preámbulo (pp. 9–11) os autores fan referencia a algúns antecedentes de relevancia para esta obra: por unha parte, o capítulo de «Historie de Troie» da obra *La bibliothèque du marquis du Santillane* de Mario Schiff, no que «se realiza un inventario exhaustivo del conjunto de versiones peninsulares de materia troyana que don Íñigo López de Mendoza logró reunir en su selecta biblioteca» (p. 9); e, por outra, varios contextos científicos significativos, como a nota de Ramón Menéndez Pidal a Rafael Lapesa intitulada «Dos voces oscuras de la “Historia troyana en prosa y verso”» para a súa publicación no número XXI do ano 1934 da *Revista de Filología Española* ou a memoria de licenciatura de Concepción Martín Muñoz, «Estudios sintácticos de la *Historia troyana polimétrica*», dirixida por Rafael Lapesa. Con todo, antes de saber destes contextos científicos, Pla Colomer e Vicente Llavata xa estudaran de maneira individual algúns textos peninsulares de materia troiana¹ e logo adoptaron a decisión de levar a cabo un traballo conxunto destes

¹ Pla Colomer presentou «Descripción fonético-fonológica de la *Historia troyana*. La rima y la métrica como fuente de reconstrucción» no *XI Congreso Internacional de la Asociación de Jóvenes Investigadores de*

textos a través das manifestacións fraseolóxicas contidas neles, uns estudos que foron progresivamente en aumento do corpus de traballo e expostos en diferentes xornadas e congresos² e que, finalmente, unha vez culminado o conxunto de testemuñas peninsulares, deron lugar a este libro. Nesta primeira parte queda manifesto o control e interese dos autores respecto ao tema que tratan na obra³, cuxo propósito é que se inscriba «en la tradición filolóxica que concibe la historia textual de los testimonios literarios como un punto de partida y de llegada en la investigación diacrónica» (p. 243).

Logo da exposición de puntos como o estado da cuestión ou a estrutura da obra, os autores presentan xa a historia textual das versións peninsulares na segunda parte do libro, unha exposición pormenorizada para o interese que perseguen na que atenden non só a versións en castelán, senón tamén a outros textos escritos noutras linguas peninsulares como son o galego, o catalán ou o aragonés. Antes de adentrarse na filiación destes, realizan unha descrición dos documentos conservados sobre a materia troiana así como dos seus trazos lingüísticos máis característicos, co ánimo de enmarcalos no seu contexto filolóxico máis apropiado: os que proceden do *Roman de Troie* de Benoît de Sainte-Maure e os que proceden da *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne, principais documentos para a transmisión desta materia en Europa e, polo tanto, tamén na península Ibérica.

No libro explícase como esa obra de Benoît de Sainte-Maure, da corte de Enrique II e Leonor de Aquitania, é a fonte principal para o desenvolvemento desta materia na Idade Media panrománica, cuxas fontes son dúas obras gregas que se coñecen a partir de traducións latinas: *De excidio Troiae* de Dares e *Ephemeris belli Troiani* de Dictis. O autor de *Roman de Troie* introduce máis episodios amorosos e bélicos, mais reduce outras pasaxes. En canto á *Historia destructionis Troiae*, esta está baseada nunha das versións de *Roman de Troie* e preséntase como a obra máis importante desta materia na Europa medieval. Este texto, escrito por Guido delle Colonne, traducíuse na península Ibérica desde a segunda metade do século XIV ao catalán, aragonés, castelán e nunha obra parcial ao portugués.

A través destas explicacións, os autores pretenden amosar un mapa preliminar das liñas de filiación entre as diferentes versións peninsulares: por unha parte, as versións derivadas de *Roman de Troie* e, por outra, as derivadas da *Historia destructiones Troiae*. Cómpre mencionar que todas as versións están situadas entre os séculos XIII e XIV, o que lle

---

Historia e Historiografía de la lengua española celebrado no 2011 en Neuchâtel e Vicente Llavata presentou «Aproximación a la fraseología del aragonés medieval a partir del estudio de la *Crónica troyana* de Juan Fernández de Heredia» no *XIX Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas* no 2016 en Münster (2020, p. 11).

² Nas *II Jornadas Internacionales de Fraseología histórica*, celebradas en Valencia a finais do 2016, presentaron un traballo conxunto, ao que seguiu outro no *XXI Congreso de la Asociación Alemana de Hispanistas* en Múnic no 2017, outro no *Encuentro científico internacional «Historia contrastiva de la lengua castellana y su historiografía»* en Valencia no 2018 (mais neste último presentaron comunicacións por separado), posteriormente presentaron outro no *Coloquio Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval «Libros, lecturas y reescrituras»* en Zaragoza de cara a finais do 2018 e, finalmente, outro no *XVIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* en Barcelona no 2019.

³ No preámbulo amosan especial agradecemento a Mª Teresa Echenique Elizondo e ao grupo HISLEDIA (*Historia e historiografía de la lengua castellana en su diacronía*), grupo de investigación ao cal pertencen.

outorga unidade ao estudo proposto, no que describen cada unha delas, presentan a súa transmisión textual e mesmo o que supuxeron na evolución da materia de Troia.

Dentro do primeiro grupo, engaden a *Historia troyana polimétrica*, obra de autoría anónima da que se conservan dúas testemuñas que acaban no verso 15567 do poema francés, e a partir de aí segue a *Crónica troyana* que mandou compoñer Afonso XI. A súa orixinalidade está na ampla variedade de estrofas que usa así como no feito de ser o primeiro na historia da literatura española en adecuar o significante das estrofas ao significado do contido de cada unha. É relevante tamén como os autores pomenorizan nun contraste métrico-estrófico co *Libro del Buen Amor*⁴ co ánimo de constatar que a composición da obra é anterior á primeira metade do século XIV: quizais durante o final do reinado de Afonso X (1252-1284) ou de Sancho IV (1284-1295). Outra obra deste primeiro grupo é a *Crónica troyana de Afonso XI*, tradución completa do *Roman de Troie* composta a finais do seu reinado e comezos do de Pedro I.⁵ A seguinte obra é *Historia troyana*, promovida por Pedro I na segunda metade do século XIV e inacabada por mor da guerra civil con Enrique de Trastámara, cuxas fontes son a *Primera Crónica General*, a *General Estoria* e a *Crónica troyana* castelá.⁶

A *Crónica troiana* galega é a última que se inclúe neste grupo, a cal está datada no século XIV, foi promovida por Fernán Pérez de Andrade e encargada a Fernán Martís (aínda que interveñen máis copistas) e deriva da obra castelá de Afonso XI. Para Pla Colomer e Vicente Llavata existen evidencias de que na segunda metade do trescentos hai diferenzas entre o galego e o portugués, polo que seguen a idea de Lorenzo (1985, p. 82, citado por eles na p. 50), quen pensa que o galego é a lingua vehicular empregada polos copistas. Por outra parte, os autores desta obra que reseñamos tamén coinciden con outras teorías que falan da existencia dunha testemuña occidental, que podería ser o leonés, derivado do poema francés e do que procederían as ramas castelás da *Crónica troyana* e da que, á súa vez, procede a galega.

Por outra parte, no que respecta ás versións derivadas da *Historia destructionis Troiae*, Pla Colomer e Vicente Llavata inclúen sete obras. Primeiramente falan de *Sumas de historia troiana*, datada sobre o 1350 e que tamén usa como fontes a *General Estoria* e a *Estoria de España* de Afonso X, así como tamén o xa mencionado *Roman de Troie*, cuxo autor, un tal Leomarte, non se sabe se foi quen a escribiu ou se era un autor ficticio. Outra obra dentro desta xénese é a *Corónica troyana*, obra anónima do último cuarto do século XIV e primeiro intento de traducir directamente a *Historia destructuiones Troiae* que quedou incompleto. A seguinte obra da que falan é a *Crónica troyana* promovida por Juan Fernández de Heredia, versión aragonesa e tradución selectiva centrada nos

⁴ Un dos autores desta obra, Francisco Pedro Pla Colomer, publicou pola editorial Publicacions de la Universitat de València no 2013 un libro sobre a métrica, rima e oralidade desta obra: *Métrica, rima y oralidad en el Libro del Buen Amor*.

⁵ Tal e como expoñen Pla Colomer e Vicente Llavata, hai teorías que defenden unha primeira tradución galega do poema francés, da que logo derivarían as casteláns (por outra parte, outra postula unha tradución intermedia leonesa).

⁶ Como mencionan os propios autores, o manuscrito do scriptorium de Pedro I acaba en Galicia e foi restaurado, enchendo as lagoas existentes en lingua galega.

discursos e arengas, co fin de servir de modelo oratorio, para a que é posible que a versión catalá servise de intermediaria entre ela e a latina. Esta versión catalá, *Històries troianes* de Jaume Conesa, datada sobre os anos 1367–1374, é a primeira tradución completa na península Ibérica destinada a aquelas persoas interesadas no tema que non coñecían o latín.

A primeira tradución completa en lingua castelá aparece co *Libro de la historia troyana*, traducida por Pedro de Chinchilla en 1443 e exemplo de que, pese á chegada do Humanismo, seguía vixente o interese na obra de Guildo delle Colone. Outra obra un pouco posterior que tamén se inclúe neste grupo é a *Crónica troyana* impresa por Juan de Burgos, do ano 1480, que tivo un enorme éxito e serviu de base posterior para moitas obras que trataban o tema nos séculos de ouro. Os autores tamén mencionan a *Coronica troiana em linguaagem portuguesa*, obra anónima do século XVI que usa sobre todo a *Crónica troyana impresa por Juan de Burgos* para a copia.

Por último, os autores presentan, ademais, uns cadros detallados ao final do capítulo no que sintetizan os datos máis relevantes de todas as obras descritas, con información sobre: o autor, promotor ou impresor e tradutor ou refundidor, fontes directas e indirectas e testemuñas manuscritas ou impresas.

Na terceira parte da obra adentrámonos no estudo contrastivo fraseolóxico. Os autores escolleron aquelas partes cunha reprodución ben similar, isto é, cos mesmos motivos narrativos, posto que pretenden «llegar a resultados válidos a la hora de cruzar los múltiples resultados de traducción y adaptación en cada una de las versiones peninsulares de materia troyana» (p. 73). En cada unha das obras versionadas que se presentaron expoñen as pasaxes divididas en dous grandes grupos: sete referidas ao AMOR e outras sete referidas á MILITIA. Os autores manifiestan tres criterios para esta selección: dispoñer de suficientes unidades lingüísticas caracterizadas pola súa vinculación á fraseoloxía (neste aspecto, centráronse nas expresións que se refiren a cada ámbito e nas «unidades complementarias de análise», que definen como elementos léxicos que reforzan a análise estilística), cubrir a trama argumental da historia troiana no seu núcleo temático fundamental (desde a expedición de Xasón e Hércules de Oecides ata a destrución de Troia) e, por último, intentar entrelazar os dous motivos temáticos escollidos: o AMOR e a MILITIA (pp. 75 e 76).

No referente ás pasaxes do AMOR atopamos situacións de personaxes diversos da materia de Troia: dous de Xasón e Medea (o namoramento de ambos e a espera dela na súa habitación), dous de Paris e Helena (a visión do amor e as palabras amorosas del a ela), un de Troilo e Briseida (a despedida), outro do amor de Diomedes e Briseida e, finalmente, outro do «amor hereos» de Aquiles a Políxena. Os autores, a través do estudo contrastivo da fraseoloxía destas partes nas versións peninsulares, amosan, por exemplo, elementos que se manteñen na tradución, como é o caso de MORIR + POR + INF, «elemento de innovación escrituraria en el proceso traductológico de ámbito peninsular que decide mantener el copista de la *Historia troyana bilingüe*» (pp. 78 e 79), ao tempo que amosan outras expresións fraseolóxicas presentes nos textos peninsulares que non teñen equivalente no texto francés, como aquelas referidas ao ámbito da VONTADE *de*

grado e a su plazer (p. 79). Por outra parte, nas pasaxes da MILITIA atopamos feitos relacionados co conflito dos aqueos contra os troianos, como a afronta do rei Laomedonte, a batalla entre o duque Néstor e o rei Laomedonte, a dor do rei Príamo ante a destrución de Troia, as palabras de consolo do rei Agamenón, o fragor da batalla entre os heroes gregos e troianos e a artimaña do cabalo e a destrución definitiva de Troia. Como remate da análise, os autores ofrecen unha táboa coas principais construcións fraseolóxicas “que parecen caracterizar cada uno de los discursos narrativos propios del ámbito de la MILITIA” (p. 222) das versións do *Roman de Troie* e das versións da *Historia destructionis Troiae*, construcións que presentan clasificadas en CASUS BELLI, UNIDADE, DOO, PRANTO, ARENGA e BATALLA.

Logo do contraste fraseolóxico pormenorizado das fontes hispánicas da materia de Troia ao redor deses dous eidos, os autores ofrecen, tal e como expoñen (p. 224), un estudo semántico-formal dos elementos expresivos propios de cada texto co ánimo de ver ata que punto a confluencia desas unidades fraseolóxicas poden indicar vinculacións das dúas liñas de recepción. Así, presentan os graos de converxencia e diverxencia no ámbito do AMOR (a través de campos semánticos como a paixón de amor, o sufrimento do namorado, a morte de amor, o amor como batalla etc.) e tamén no eido da MILITIA, campo semántico complexo que fai conveniente analizar as converxencias idiomáticas segundo os núcleos temáticos que definen este ámbito (p. 232; clasificación que se corresponde coa que presentamos ao final do parágrafo inmediatamente anterior a este).

Coa análise contrastiva ofrecida, Pla Colomer e Vicente Llavata evidencian «esas afinidades y rupturas estilísticas constatadas por medio de la contextualización paralela y alineada de las diferentes combinaciones locucionales en los pasajes seleccionados», así como tamén ofrecen unha explicación diacrónica ao redor do proceso de formación e desenvolvemento desas combinacións locucionais rexistradas (p. 244). En canto á historia textual, son relevantes conclusións ás que chegan como, por exemplo, o mantemento de tópicos e metáforas do AMOR en cada texto conservado, a orixinalidade da *Crónica troyana* promovida por Afonso XI na formación das combinacións fraseolóxicas, a alta fidelidade na adaptación dos campos semánticos da CUPIDITAS nos textos derivados da *Historia destructionis Troiae* (aínda que, como sinalan, é a versión catalá a máis próxima á fonte orixinal) ou a demostración dalgunhas vinculacións entre as dúas liñas de transmisión textual respecto ao uso de estruturas idiomáticas xenuínas referidas ao AMOR (pp. 244–250). Por outra parte, no referente a cuestións de codificación fraseolóxica, nas páxinas seguintes (pp. 251–256) os autores detéñense na delineación do proceso de institucionalización de unidades representativas dos eidos do AMOR e da MILITIA: «arder en el amor de (alguien), tomar armas y sano e salvo» (p. 251).

Por último, os autores presentan unha serie de propostas de estudo futuras, como o estudo contrastivo da fraseoloxía en dúas direccións: a través da atención ás fontes historiográficas nas que se integra a historia de Troia e ás versións peninsulares derivadas da *Historie ancienne jusqu'à César* e a través do estudo das versións románicas da *Historia destructionis Troiae* coas que completar o corpus de traballo de cara a unha visión máis global. Ademais, tamén mencionan a análise da fraseoloxía no marco da

liña de recepción culta, no Humanismo peninsular, así como a análise estilística das escrituras da materia troiana máis aló da Idade Media.

Podemos concluír que *La materia de Troya en la Edad Media hispánica. Historia textual y codificación fraseológica* é unha obra de interese tanto para a persoa interesada na filoloxía diacrónica, como para aquela investigadora da historia textual da literatura clásica e as súas versións, como tamén para persoas tradutoras e lingüistas interesadas na fraseoloxía. Os autores presentan de xeito claro e pormenorizado unha análise de grande relevancia que, ademais, deixa numerosas vías abertas para que se continúe na investigación desta materia de alto interese con moitos puntos seguros dos que poder partir.

Nuria García García⁷

Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades /
Universidade de Santiago de Compostela
<https://orcid.org/0000-0002-5320-0255>
ngargar@cirp.gal / nuria.garcia.garcia@rai.usc.es

---

⁷ Co apoio do Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades da Secretaría Xeral de Política Lingüística da Consellería de Cultura, Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia.